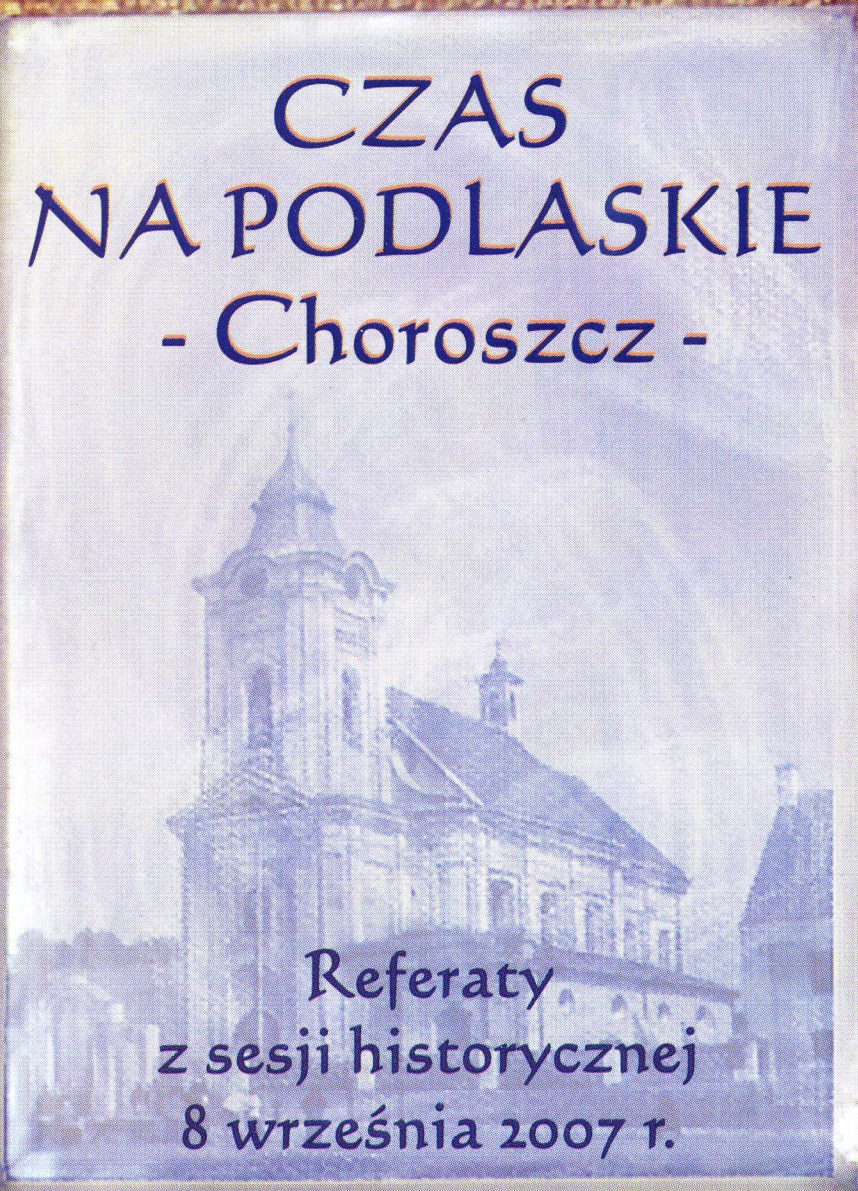

CZAS
NA PODLASKIE
- Choroszcz -

Referaty
z sesji historycznej
8 września 2007 r.

Referaty z sesji historycznej
Choroszcz, 8 września 2007 r.

500 LAT CHOROSZCZY

494. ROCZNICA URODZIN WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Referaty zawarte w niniejszym wydawnictwie zostały wygłoszone na sesji historycznej, która odbyła się 8 września 2007 r. w Choroszczy, w ramach obchodów 494. Rocznicy Urodzin Województwa Podlaskiego. Niniejsza publikacja zawiera skrót wystąpień, zredagowanych przez referentów.

Projekt okładki

MAŁGORZATA MASŁOWIECKA

Grafiki

WŁADYSŁAW PIETRUK

Korekta

ZESPÓŁ

© Copyright by WOAK, Białystok 2008

ISBN 978-83-60308-22-6

Wydawca

Wojewódzki Ośrodek Animacji Kultury

Białystok, ul. Kilińskiego 8

www.woak.bialystok.pl

Druk

**biały
drukarnia kruk**

15-205 Białystok, ul. Nowowarszawska 25

tel. 085 7404704. e-mail: druk@bialykrak.com

Wszelkie prawa zastrzeżone

Żadna część tej książki nie może być kopiowana w żadnej formie ani żadnymi metodami mechanicznymi lub elektronicznymi, łącznie z wykorzystaniem systemu przetwarzania i odtwarzania informacji bez pisemnej zgody właścicieli praw autorskich.

NAJDAWNIEJSZA PRZESZŁOŚĆ CHOROSZCZY

Pięćsetna czy pięćsetsiedemdziesiąta rocznica miasta Choroszczy?

17 lipca 1507 r. w Wilnie król Zygmunt I potwierdził darowiznę mnichom supraskim dokonaną przez Aleksandra Chodkiewicza, dworu i miasteczka zwaną Choroszcza: „Ze wszystkimi mieszczany, służebniki i ludźmi kmiecymi, i ze wszystkimi ich polmi, łąkami, lasy, dąbrowami, gai, dębniaki, wodami, brzegami i ich zbieganiem..., ze wszystkimi dochodami ku temu imieniu Choroszczy należącym, jakokolwiek by były nazwane, ze wszytkim prawem i państwem i własnością tak szeroko długo i okrągło, jako ten przerzeczony dwór Choroszcza [i] miasteczko w swoich granicach z s t a r o d a w n a s i ę m a”¹. Właśnie datę królewskiego aktu potwierdzenia darowizny w 2007 r., świętowano jako 500-lecie istnienia miasta Choroszczy. Z zachowanych źródeł historycznych wynika niezbicie, że w rzeczywistości miasto powstało na miejscu puszczy zwanej „Chroscza” na krótko po 1437 r. i to właśnie jubileusz 570-lecia, a nie 500-lecia należy świętować.

20 listopada 1437 r. litewski książę Michał, syn wielkiego księcia Zygmunta Kiejstutowicza, nadał Piotrowi z Gumowa, wójtowi w Tykocinie, „nemora” czyli puszcę zwaną „C h r o s c z a”, w granicach: rzeka Rogówka, Przełajna Góra, droga (najpewniej z Suraża), rzeka Niewodnica (późniejsza Czaplinianka), błoto Barszczewo, rzeka „S p r a n s l a” (późniejsza Supraśl). Staropolska nazwa kompleksu leśnego „C h r o s c z a” oznaczała gąszcz, zarośla. Dwadzieścia następnych lat zajęło Piotrowi trzebienie chrostów. W 1456 r. pragnąc zabezpieczyć swe prawa do tego obszaru dokonał wpisu dokumentu nadawczego w Metryce Książąt Mazowieckich².

Dla osiadających we włości chłopów i mieszczan, Piotr z Gumowa, w Wasiliszkach 22 października 1459 r., uposażył choroszczańskiego

¹ *Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosjaščichsja k istorii severo-zapadnoj Rusi. Izdavaemyi pri upravlenii Vilenskago Učebnago okruga*, (dalej: Arch. sb.), t. IX, Vil’na 1870, s. 22-23.

² Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej AGAD), Warszawa, Metryka Koronna, Księgi Wpisów, nr 3, k. 249-249v.

plebana, przy wybudowanym przez siebie kościele katolickim w 2 włóki gruntu (ok. 33 ha), sianożęci i 2 karczmy. Zachowany rejestr w krakowskim archiwum na Wawelu, w zespole Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, (a odszukany przez autora w 1981 r.) brzmi: „Przywilej od Piotra wójta tykockiego, dziedzica, z Choroszczy, łacińskim pismem, na pergaminie pisany, pod zawieszistą pieczęcią, na 2 włóki z sianożęciami i na 2 karczmy w Choroszczy kościołowi choroszczkiemu nadane”³. Nowo uposażana parafia w Choroszczy znajdowała się w granicach diecezji wileńskiej, a akt zeznany przed biskupem wileńskim Mikołajem z Solecznik. Oryginalny biskupi dokument uposażeniowy kościoła choroszczańskiego odebrano plebanowi po 1459 r. i włączono do archiwum chodkiewiczowskiego. Znajdował się on tam w 1614 r. w „skrzynce okowanej czerwonej” i był wówczas najstarszym dokumentem w archiwum Chodkiewiczów. Najwidoczniej wraz z przejęciem przez tę rodzinę Choroszczy zmianie uległo beneficjum kościoła i warunki egzystencji tej placówki kościelnej. Oryginalny akt prawny powędrował do archiwum chodkiewiczowskiego w momencie przejęcia przez tę rodzinę włości. Musiało to być po 1459, a przed 1482 r. Dokładnie tyle samo – 2 włóki gruntu – pierwotnie posiadał w sąsiedztwie kościół białostocki, najpewniej założony jeszcze przed 1462 r.⁴

W granicach Mazowsza – do 1425 r.

Średniowieczna puszcza zwana „Chroscza”, na miejscu której powstało później miasto Choroszcz i dobra ziemskie chorskie do 1425 r. leżały w granicach Mazowsza. Na wschodzie granica władania mazowieckiego sięgała zaledwie dwie mile od Grodna (ok. 15 km), jak twierdzili w 1325 r. w liście do papieża książęta mazowieccy Siemowit i Trojden⁵. Na południe „Chroscza” sięgała do stanowiącej granicę państwową rzeki Niewodnicy (Niewotyńca). Był to obszar ówczesnej mazowieckiej ziemi wiskiej.

³ Dokument znany z regestu w Sumariuszu archiwum chodkiewiczowskiego z 1614 r. [w:] *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV-XVIII w.*, opr. J. Maroszek, Białystok 1994, nr 14, s. 86.

⁴ *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych. 3 Białystok*, wyd. J. Maroszek, Białystok 1999, s. 4; AGAD Warszawa, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, nr 47, k. 354.

⁵ „*Oppidi quod dicitur Grodno..., a terrarum nostrorum limitibus ad duas lencas posit.*” [w:] *Codex diplomaticus Prussicus*, wyd. J. Voigt., t. 3, Königsberg 1848, nr 134, s. 182.

Poza graniczną rzeką Niewodnicą znajdował się obszar należący od 1047 r. do 1324 r. (z przerwami) do Rusi, a później do Litwy⁶. W 1324 r. władca Litwy Giedymin wykorzystał zamęt w państwie halicko-wołyńskim i zajął ziemie drohicką i brzeską⁷. Centrum zarządu do 1392 r. stanowił zamek Suraz.

W 1389 r. Witold, książę brzesko-grodzieński, do którego należały tereny Podlasia, uciekł wraz z rodziną do Krzyżaków⁸. W początku 1390 r. nad rzeką Ełk podpisał zobowiązania poczynione na rzecz Zakonu⁹. Krzyżacy rozciągnęli swe panowanie na pozostawione przez Witolda ziemie. Zbudowali wówczas zamki: Neugarden nad Niemnem, naprzeciw ujścia Horodniczanki i starego Grodna oraz Metenburg nad Biebrzą w Dolistowie, naprzeciw ujścia Netty¹⁰.

W 1390 r. król Władysław Jagiełło opanował Brześć, Kamieniec, Grodno, a ziemie podlaskie: Drohiczyn, Mielnik, Suraz i Bielsk oddał Januszowi I księciu mazowieckiemu¹¹. Akt nadania spisano 2 IX 1391 r.¹² Później, 6 I 1426 r., w liście do księcia mazowieckiego Janusza I, Witold wypominał mu: „Dostojny książę, gdy my, niegdyś przyczynami nagłymi, z własnej do ziemi obcej, mianowicie w Prusach, zmuszeni przebywać na wygnaniu byliśmy, wy w tych nieszczęsnych naszych wypadkach, czego

⁶ W 1041 i 1047 r. wielki książę kijowski Jarosław Mądry wyprawiał się na Mazowsze. W zamian za pomoc udzieloną księciu polskiemu Kazimierzowi Odnowicielowi Jarosław Mądry zajął ziemię drohicką. Zob. J. Bieniak, *Państwo Mieclawa. Studium analityczne*, Warszawa 1963, s. 126-172; S. Alexandrowicz, *Działania wojenne w XI-XIII wiekach*, [w:] *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodnich Polski*, pod red. Z. Koszyty, Białystok 1986, s. 15.

⁷ H. Paszkiewicz, *Z dziejów Podlasia w XIV w.*, „Kwartalnik Historyczny”, t. XIII, 1928, s. 238-240; S. Zajęczkowski, *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedyminą*, „Ateneum Wileńskie”, R. VI, Wilno 1929, s. 1-7.

⁸ J. Długosz, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. X, Warszawa 1982, s. 227.

⁹ Wigand von Marburg, *Kronika*, „Puścizna po Janie Długoszu dziejopisie polskim, to jest: Kronika Wiganda z Marburga rycerza i kapłana zakonu krzyżackiego na wezwanie Długosza z rymowanej kroniki niemieckiej na język łaciński przetłumaczona”, wyd. J. Voigt, E. Raczyński, Poznań 1842, s. 327.

¹⁰ J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta*, Białystok 2000, s. 16-20.

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. T. J. Lubomirski, Warszawa 1863; A. Wawrzyńczyk, *Rozwój wielkiej własności na Podlasiu w XV-XVI w.* Wrocław 1951, s. 13; A. Prochaska, *Dzieje Witolda wielkiego księcia Litwy*, Wilno 1914, s. 58; S. Alexandrowicz, *Działania wojenne w XI-XIII wiekach*, [w:] *Z dziejów wojskowych ziem północno-wschodnich Polski*, cz. 1, pod red. Z. Koszyty, Białystok 1986, s. 36.

¹² M. Radoch, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiełłę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*, [w:] *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2002, s. 11-20.

nigdy od was nie spodziewaliśmy się, nie jak przyjaciel na pewną spuściznę po ojcu nasze ziemie (drohicką mianowicie i mielnicką) od najdosłowniejszego władcy pana Władysława [Jagielly] dokument donacyjny przez starania w taki oto sposób otrzymaliście”¹³.

Tymczasem w 1392 r. do krzyżackiego zamku Ritterswerden przybył z tajną misją od Jagielly książę mazowiecki Henryk Siemionowic, którego podróż miała na celu powrót księcia Witolda na Litwę. Kronikarz Maciej Strykowski pisał: „Jageło posłał do Witolda na Malbork tajemne jednacze, napominając go, aby się do ojczyzny wrócił, przyrzekając mu za pokój i przespieczność zdrowia, postępując mu też podlaskie zamki na wychowanie książęce, tylko aby przyjechał, a u Niemców się wygnańcem więcej nie włóczył. Dał się tedy namówić Witold, iż uciekł od Krzyżaków do Litwy, gdzie się pojednał z Jagełem i wziął od niego za udział Grodno ze wszystkimi przyległościami: Brzeście, Drohiczyn, Mielnik, Bielsko, Suraz, Kamieniec, Mścibohów i Wołkowisko, miasta i zamki z ich powiatami. A tym dobrodziejstwem Jageło wiarę i posłuszeństwo Witoldowe sobie zniewolił, tak iż bez wiadomości Jagełowej i posła najmniejszego Witold nigdzie nie posyłał. A litewskie Latopiszcze świadczą, iż wtenczas Witoldowi dał Jageło z Wołyniem wszystko Podole”¹⁴.

Posłaniec do Krzyżaków, książę Henryk Siemionowic był wówczas świeżo desygnowany na biskupa płockiego, jednak poświęcił karierę duchowną dla poznanej w Malborku córki Kiejstuta, księżnej Ryngałły. Na wiosnę tego roku miał miejsce, jeszcze zapewne w Prusach, ślub Ryngałły z mazowieckim Piastem. Suraz za zgodą Władysława Jagielly otrzymał w 1392 r. książę Henryk Mazowiecki (w nagrodę za dobrze spełnioną tajną misję w Malborku), ożeniony z siostrą Witolda, Ryngałłą (ok. 1366-1433)¹⁵.

Lata 1389-1393, czas wladania tych ziem przez Mazowszan, Janusza I i Henryka Siemionowica wywołały lawinę nadań dla drobnego rycerstwa mazowieckiego i eksodus rycerstwa z całego Mazowsza na tereny Podlasia.

¹³ *Liber Cancellariae Stanislai Ciolek, Ein Formelbuch der polnischen königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung*, wyd. J. Caro, t. 1, Wiedeń 1875, nr LXXXII, s. 154-156. Cyt. za M. Radoch, *Sytuacja na pograniczu litewsko-mazowieckim w XIV-XV wieku (do 1425 roku)*, [w:] *Puszcze gospodarskie na Podlasiu i Grodzieńszczyźnie w XV-XVI wieku (podziały, administracja, służby leśne i wodne)*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2006.

¹⁴ M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, Warszawa 1846, t. 2, s. 67.

¹⁵ Wigand z Marburga, *Puścizna po Janie Długoszu...*, s. 342; M. Radoch, *Małżeństwo Henryka Siemowitowica z Kiejstutówną*, [w:] *Studia z dziejów polityki dynastycznej od XIII do XVII wieku. Prace ofiarowane prof. Antoniemu Czacharowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 1993, s. 99; M. Radoch, *Sytuacja na pograniczu...*

Można przypuszczać, że zasięg dzisiejszego osadnictwa rycerskiego na tym terenie wyznacza obszar posagu Ryngałły, żony mazowieckiego księcia Henryka Siemionowicza. Fakt, że książę był nominatem-biskupem, zapewniał że na nadanych ziemiach powstanie sieć kościołów katolickich, co było warunkiem koniecznym dla powstania na tych ziemiach osadnictwa mazowieckiego.

4 VIII 1392 r. król Władysław Jagiełło i książę Witold zawarli ugodę, mocą której Jagiełło przywrócił Witoldowi ojcowiznę – księstwo trockie wraz z Grodzieńszczyzną¹⁶. Sam Witold przedstawiał to następująco: „Ostatecznie, godząc się z Bożą wolą, pojednania między wyżej wspomnianej po bratersku cofnęliśmy, ten pan król i z żoną jego ś.p. pani Jadwigą, królową Polski i tej pani prałaci i baronowie, najgodniejsi z ogółu, dokumenty swoje prawomocne z pieczęciami wyraźnymi, które dobrze zachowaliśmy, my od wszystkich nieufności i niejasności zabezpieczyliśmy się, i ojcowiznę naszą całkowicie na odwrót posiadanie nam zapisali i obecne ziemie powyższe drohicką mianowicie i mielnicką. Powracającym zaś nam z powyższej ziemi pruskiej, postanowiono najdokładniej, na własność przepisane, od was według nas sprawiedliwie i święcie pobożnie na nowo nabyliśmy na własność, na które najsprawiedliwszy tytuł pana jako spadkobiercy wieczystego i dziedzicznego sukcesora posiadamy”¹⁷.

Zmiana przymierza Witolda i tajna misja Henryka, księcia mazowieckiego ściągnęły zemstę Krzyżaków. Kronikarz krzyżacki Wigant z Marburga odnotował, że w jesieni 1392 r. ich zastępy dotarły do Suraza, „I o staję od zamku zsiadli z koni do boju i przez trzęsawisko postępują. Paganie zaś zamek... oddali. W którym znaleźli szwagra Witolda [Henryka, księcia mazowieckiego, biskupa płockiego]. Z rana idą dalej. A gdyby byli się zatrzymali, byłiby pojмали biskupa i powrócili”¹⁸. Wielki mistrz Konrad von Wallenrode w liście do królowej Danii Małgorzaty 21 I 1393 r. opisał wyprawę na Suraz: „Okolo św. Michała [29 IX 1392 r.] posłaliśmy naszego wielkiego marszałka z kilkoma innymi naszymi dostojnikami i z Niderlandczykami na Rusinów z jednym panem [Henrykiem]. Tenże, z Bożej łaski, chciał znajdować się tam, kiedy oni zdobyli warownię Suraz zwaną. Ta do samego Witolda przynależała i spalili ją i schwytali 300 ludzi – Litwinów i Rusinów, młodych i starych. I przybywają z Bożą łaską bez przeszkód z powrotem do kraju”¹⁹.

¹⁶ M. Radoch, *W sprawie daty nadania przez Władysława Jagiełłę ziemi drohickiej księciu mazowieckiemu Januszowi I*, [w:] *Szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku*, pod red. J. Śliwińskiego, Olsztyn 2002, s. 11-20.

¹⁷ *Liber Cancellariae Stanislai Ciolek...*, s. 154-156. Cyt. za M. Radoch, *Sytuacja na pograniczu...*

¹⁸ Wigant z Marburga, *Puścizna po Janie Długoszu...*, s. 342.

¹⁹ M. Radoch, *Sytuacja na pograniczu...*

Spalenie zamku w Surażu jesienią 1392 r. i kontrolowanie przez Krzyżaków połączonych puszczańskich szlaków wodnych powodowało, że Mazowszanin Janusz I musiał zbudować zamek analogiczny do krzyżackiego Metenburga (Dolistowa). Wybór padł na Złotorię położoną na wprost ujścia do Narwi rzeki Supraśli. Janusz I, rozpoczął tam w 1393 r. budowę nowego zamku.

Krzyżacy zdecydowali się zniszczyć zamek złotoryjski, bo zagrażał bezpieczeństwu granic państwa krzyżackiego. Napaść na Janusza I, lennika Królestwa Polskiego była pogwałceniem obowiązującego wówczas pokoju kaliskiego z 1343 roku i groziła wybuchem wojny polsko-krzyżackiej. Napaść ta nastąpiła krótko przed śmiercią wielkiego mistrza Konrada von Wallenrode, to jest przed 25 lipca 1393 r., z inicjatywy komtura Bałgi. Jednym z jej powodów podawanych 12 sierpnia 1393 r. przez komturów krzyżackich w liście do księcia Janusza I był fakt, że w zamku Złotoria jego poddani przechowywali zbrojnych Litwinów, a ci dokonywali wypadów na tereny państwa zakonnego²⁰. Zaraz potem ludzie Zakonu łapali w dobrach księcia Janusza I jakichś zbrojnych. Po naradzie dostojnicy zakonni przekazali pewnemu komturowi pismo, aby ten wręczył je poddanym Janusza I, prosząc go, by zaprzestał przechowywania w Złotorii Litwinów. Mazowieccy poddani zaręczyli nawet na piśmie, że zaniechają takiego postępowania.

Na zamek złotoryjski napadli komtur bałgijski Konrad von Kyburg z prokuratorami Barcian i Kętrzyzna z licznym wojskiem. Kronikarz krzyżacki Wigand z Marburga zapisał: „Mistrz więc posłał hrabiego Rudolfa, komandora z Bałgi, brata Walroder, komandora w R[h]ein, z wielkim ludem, którzy w zapalczywości swojej Polaków wypędzili z zamku i ogniem go zniszczyli aż do gruntu. Jan, książę mazowiecki, też tam pojmany został, którego prowadzą aż do rzeki Narew i za poprzedniczą naradą za rękojmnią go puszczają. I powyższa budowa została zniszczona. Potem mistrz wezwał do siebie rzezonego księżęcia, aby mu się bez odwłoki przedstawił i tak powrócili, zostawując Polaków w smutku”²¹. Krzyżacy, którzy otoczyli

²⁰ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Ordensbriefarchiv, nr 506; M. Radoch, *Złotoria w 1393; zniszczenie grodu i porwanie księcia mazowieckiego Janusza I*, „Studia i szkice z dziejów kolonizacji Podlasia i Grodzieńszczyzny od XIV do XVI wieku”, red. J. Śliwiński, Olsztyn 2002, s. 21-27.

²¹ Wigand z Marburga, *Puścizna po Janie Długoszu...*, s. 347-355, idem, *Scriptores Rerum Prussicarum*, t. II, Leipzig 1863 (*Die Chronik Wigands von Marburg*) s. 653-654; J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, ks. IX (1370-1405), Warszawa 1981, s. 268-269; *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferrorum*, ed. altera, t. II. Posnaniae 1890, s. 249 i 294, a także ze skargi polskiej przeciw Krzyżakom na soborze w Konstancji - *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, wyd. A. Prochaska, cz. I, Cracoviae 1882, s. 1015.

Złotorię mieli wyciąć wielu poddanych księcia Janusza I, m.in. niektórych dostojników, rycerzy, pachołków, jak i mieszkańców żyjących wokół warowni. Zaś Jan Długosz zanotował: „Książę Mazowsza Janusz zbudował w dorzeczu Narwi, na terenie swego księstwa, nowy gród, który nazwał Złotorią. Ale kiedy dla jego ukończenia i szybciej i lepiej wykonano roboty, przybył tam osobiście ze swymi rycerzami, nie spodziewając się żadnych wrogich zasadzek. Nagle nadchodzą wysłani przez mistrza pruskiego Konrada von Jungingen komtur Balgi hrabia Rudolf i komtur Rynu Walroder z licznym ludem i atakują zarówno rycerzy księcia Janusza i samego księcia, jak i ludzi pracujących przy budowie grodu. Przejmują w swoje władanie budowany z drzewa gród, który jeszcze nie był ukończony, i palą wszystkie jego obwarowania. A księciu mazowieckiemu Januszowi po wsadzeniu go na kobyłę, wiążą stopy pod brzuchem kobyły, chociaż natarczywie domagał się, żeby mu wyznaczono termin stawienia się, z innymi rycerzami mazowieckimi, których podobnie związano. Przyprowadzili go przed oblicze mistrza pruskiego Konrada von Jungingen. Nie cofnęli się przed nierozważnym i niegodziwym znieważeniem książęcej krwi, prawnuka swojego dostojnego dobrodzieja Konrada. Mało im było przyłączenia ziemi chełmińskiej i pruskiej oraz bezprawnego, bolesnego zagarnięcia siłą ziemi pomorskiej. Chcieliby byli na tereny Mazowsza rozciągnąć swą władzę i panowanie. Król Władysław, dowiedziawszy się o wzięciu do niewoli księcia Janusza, wysławszy posłów do mistrza Prus z zażaleniem na pogwałcenie wiecznego przymierza, uzyskał natychmiast jego zwolnienie. I chociaż król poczuł się do żywego dotknięty wzięciem do niewoli księcia Janusza, to jednak powstrzymał się od wojny, której wielu pragnęło z powodu tak bardzo wielkiej krzywdy oraz pogwałcenia przymierza i dla ukrócenia pruskiej pychy”²².

Napaść na księcia Janusza Mazowieckiego w Złotorii znalazła odbicie w polskich aktach oskarżenia Zakonu, sporządzonych w 1409 roku w Wolborzu. Mówią też o nim dokumenty soboru w Konstancji z 1416 roku i zeznania świadków w procesie polsko-krzyżackim z lat: 1412, 1413 i 1422. Porwanie w średniowieczu traktowano na równi ze zbrodnią, przeciwko prawom boskim. Strona krzyżacka usprawiedliwiała się ze swego postępku, twierdząc, że nastąpiło to bez wiedzy wielkiego mistrza²³.

Opisana wyprawa na zamek Suraz odbyła się niewątpliwie drogami wodnymi Pisą, Narwią, Biebrzą, Brzozówką, Czarną, Sokołdą, Supraślą i Narwią. Budowa Złotorii znakomicie przeszkadzała w komunikacji rzecznej

²² J. Długosz, *Annales su Cronicae incliti Regni Poloniae*, ks. X, Warszawa 1982, s. 268.

²³ M. Radoch, *Złotoria w 1393 roku...*

wiąząc Krzyżaków w newralgicznym punkcie. Pewnie zamek w Złotorii to najdawniejsza stolica powiatu tykocińskiego? Usytuowany był w niezwykle dogodnym i strategicznym punkcie, na niewysokim wzgórzu – nadrzecznej skarpie, na wprost ujścia Supraśli – umożliwiał kontrolę komunikacji rzecznej tych okolic, zabezpieczał możliwości prowadzenia gospodarki leśnej na terytorium mazowieckim, ograniczonym rzekami: Czarną, Supraślą i Narwią. Może wzmianka o pobycie wielkiego księcia Witolda w Złotorji 10 V 1411 r. odnosi się też do tej nadnarwiańskiej miejscowości²⁴.

Puszcza Chroszcza w granicach Litwy – po 1425 r.

W latach 1432-1440 w Wielkim Księstwie Litewskim panował Zygmunt Kiejstutowicz (zginął zamordowany 20 III 1440 r.), brat zmarłego w 1430 r. Witolda. 13 lutego 1433 r. Zygmunt Kiejstutowicz, wielki książę litewski, nadał Janowi Gasztołdowi wraz z innymi dobrami włość tykocińską, obejmującą miasto Tykocin, wsie Łopuchowo i Złotorię²⁵.

Wkrótce potem Zygmunt Kiejstutowicz przekazał swemu synowi księciu Michałowi zarząd ziem nad Narwią²⁶. 7 II 1435 r. książę Michał ożenił się z siostrą Bolesława IV księcia mazowieckiego – Eufemią (zm. przed 3 III 1436 r.). Z czasów rządów księcia Michała Bolesława Zygmuntowicza, zwanego Michałuszką, pochodzą nadania ziem między Narwią a Supraślą. Książę Michałuszką, w Brańsku 20 XI 1437 r. nadał Stanisławowi zwanemu Ostasz i Mikołajowi zwanemu Myń dziedzinę Rogowo (z warunkiem płacenia czynszu – 4 beczek ryb i 4 beczek miodu)²⁷. Inny akt z 1437 r. dotyczył wsi Zdrody, późniejszych Rzędzian, a mówił on, że dziedzictwo Światosława z braćmi i Wichny z chłopcami znajduje się na

²⁴ 20 IV 1411 r. Witold przebywał w Trokach, 10 V 1411 r. w Złotorji, a 19 V 1411 r. w Kownie. Por. J. Purc, *Itinerarium Witolda wielkiego księcia Litwy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza”, seria: Historia, z. 11, Poznań 1971, s. 92; S. Kuczyński, *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409-1411*, Warszawa 1955; Tradycja lokalna określa część wsi Złotoria nazwą „Lachuny”, a drugą część „Niemcy”. Informacja Jarosław Sadowski, zam. Złotoria.

²⁵ *Opisanie dokumentov i bumag chranjaszczicheja v Moskovskom Archive Ministerstwa Justicii*, kn. 21, Moskwa 1915, s. 332.

²⁶ M. Kopystiański, *Michał Zygmuntowicz*, „Kwartalnik Historyczny”, t. XX, s. 144.

²⁷ AGAD Warszawa, Zbiór dokumentów pergaminowych., nr 750; *Inventarium omnium et singulorum privilegiorum, litterarum, diplomatum, scriptuarum et monumentorum quecunque in Archivo Regni in Arce Cracoviensi continentur per commissarios, a SRM et Reipublicae ad revidendum et connotandum omnes scripturas in eodem Archivo existentes. deputatos confectum Anno Domini MDCLXXXII cura Bibliothecae Polonicae editur*, wyd. E. Rykaczewski, Paryż 1862, s. 358-359.

obu brzegach rzeki Narwi²⁸. 20 XI 1437 r. Michał Zygmuntowicz nadał Piotrowi z Gumowa, wójtowi w Tykocinie, położoną w sąsiedztwie Rogowa, nad Narwią, puszcę zwaną Chroszcza. Książę Zygmunt Kiejstutowicz lub jego syn Michał Zygmuntowicz około 1437 (przed 1450 r.) nadali też możnemu żmudzkiemu Racze Tabutowiczowi puszcę nad rzeką Białystok, dając początek Białemustokowi²⁹.

Król Władysław Warneńczyk i rada koronna powzięli plan, aby po powrocie z Węgier podzielić Wielkie Księstwo Litewskie, oddając różnym książętom te jego dzielnice, do których mieli pretensje, przyłączając do Polski obszary, do których miała dawne prawa. Wówczas strona polska poparła innego kandydata do tronu – syna Zygmunta Kiejstutowicza – Michałuszkę. Miano mu zwrócić ojcowiznę na właściwej Litwie, Bolesława IV księcia mazowieckiego zatwierdzić w posiadaniu Podlasia, do Korony Polskiej przyłączyć Brześć i Krzemieniec³⁰. W charakterze namiestnika króla Władysława Warneńczyka Polacy wysłali wówczas do Wilna Kazimierza Jagiellończyka. Litwini 29 czerwca 1440 r. samowolnie ogłosili Kazimierza wielkim księciem litewskim. Książę Michałuska, zmuszony do ucieczki z Litwy, znalazł się w 1440 r. na dworze księcia mazowieckiego i zmarł 10 II 1452 r. Bolesław IV zajął w 1440 r. zbrojnie ziemię drohicką, mającą należeć według wcześniejszych umów zawartych jeszcze za Władysława Jagiełły i Zygmunta Kiejstutowicza właśnie do Mazowsza. Litwini nie chcąc się pogodzić z tym faktem zagrozili Bolesławowi wojną, uważając że wcześniejsze umowy dotyczące Podlasia straciły już swoją moc.

Bolesław IV popierał intensywny napływ ludności z Mazowsza. 22 IX 1440 r. Bolesław wystawił Mielnikowi dokument lokacyjny na prawo chełmińskie³¹. 4 VII 1440 r. w Nowogrodzie, Bolesław książę mazowiecki zatwierdził sprzedaż wsi Drogwina koło Tykocina przez Stefana, niegdyś dziedzica Drogwina Andrzejowi Żędzianiczowi³². Sam akt sprzedaży przez Stefana, dziedzica wsi Drogwino szlachetnemu Andrzejowi ze Złotorii – (*de*

²⁸ I. Kapica-Milewski, *Herbarz*, Kraków 1870, s. 493-494.

²⁹ J. Glinka, *Ród Klausucia w wiekach XIII-XVI. Ze studiów nad kształtowaniem się i różnicowaniem społecznym bojarstwa litewskiego*, „Studia Źródłoznawcze”, t. V, Warszawa-Poznań 1960, s. 37; J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Białegostoku*, t. IV, pod red. H. Majeckiego, s. 14-15.

³⁰ O. Halecki, *Ostatnie lata Świdrygiełły*, Kraków 1915, s. 55-56.

³¹ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. III, Warszawa 1885, s. 1288-1292; AP Białystok, Kamera, nr 2782.

³² Muzeum Narodowe (dalej cyt. MN) Kraków, Zb. dok. perg., nr 19; *Katalog dokumentów pergaminowych Muzeum Narodowego w Krakowie*, opr. J. Tomaszewicz, Kraków 1992, nr 19, s. 8.

Szlothoria) gruntów w Drogwinie odbył się w Surażu 30 XI 1439 r.³³. 29 IX 1442 r. w Nurze, Bolesław książę mazowiecki, przywrócił Stanisławowi Lachowi i Dorocie (jego żonie, a córce Piotra z Suraża) oraz jej stryjowi Piotrowi z Suraża, wieś Daniłowo koło Suraża, położoną „w ziemi ruskiej”, do nich należącą, którą im „dzierżawcy grodu brańskiego gwałtem odebrali”³⁴.

Przy odzyskaniu Podlasia od Księstwa Mazowieckiego główną rolę odegrał Jan Gasztołd, który posiadał tam dobra tykocińskie. Zbigniew Oleśnicki w liście z 1443 r., prosząc wielkiego księcia Kazimierza Jagiellończyka o zaprzestanie walk o tę ziemię zaznaczył, że pokojowi stoi na przeszkodzie „*aliquorum privata utilitas*”³⁵. W 1444 r. Polacy ogłosili pospolite ruszenie, które miało udać się na pomoc Mazowszu. Wysłali też poselstwo do Litwinów mające doprowadzić do ugody z Litwinami. Wojska litewskie z posiłkami tatarskimi wkroczyły na ziemie zajęte przez księcia mazowieckiego Bolesława IV. Kazimierz Jagiellończyk obległ zajęty przez Bolesława IV Drohiczyn. W trakcie walk spalony został Brańsk. Zatarg zakończył się pokojem. Bolesław IV zrzekł się za 6 tys. kop gr swoich roszczeń do terenów nazywanych później Podlasiem³⁶. Pomimo wcześniejszych ustaleń Litwini zatrzymali również przyznany Mazowszu Węgrów³⁷. Kazimierz Jagiellończyk, który odebrał tereny ziemi drohickiej pozwolił szlachcie mazowieckiej osiadłej na tym terenie zachować nadane im prawa. Na jej potrzeby ustanowił nawet w Drohiczynie, Bielsku i Mielniku sądy ziemskie³⁸.

10 listopada 1444 r. w bitwie pod Warną zginął król polski Władysław III. Panowie polscy wysunęli na kandydata do tronu polskiego Kazimierza Jagiellończyka, ale rozważano również wybór Bolesława IV jako przedstawiciela starej polskiej dynastii Piastowiczów. Ostatecznie 25 VI 1447 odbyła się w Krakowie koronacja na króla Polski Kazimierza Jagiellończyka,

³³ MN Kraków, Zb. dok. perg., nr 17; *Katalog dokumentów...*, nr 17, s. 7. Andrzej ze Złotorii świadkował przy wystawianiu dokumentu dla kościoła w Tykocinie przez Gasztołda 25 X 1437 r. – Archiwum Parafialne Tykocin, *Summarium documentorum omnium... Ecclesiae Parochialis et Superioris Congregationis Missionis Domus Tykocinensis...* die 20 XI 1792, k. 2-3. Akt sprzedaży Żędzianowi był więc tylko sankcją stanu istniejącego od 1425 r.

³⁴ MN Kraków, Zb. dok. perg. MN, nr 22; *Katalog dokumentów...*, nr 22, s. 9.

³⁵ O. Halecki, *Ostatnie lata Świdtrygielły*, s. 166.

³⁶ M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska*, t. III, s. 264.

³⁷ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. I (1377-1499), Warszawa 1930, s. 237.

³⁸ *Sbornik statej razjasnjajuščich polskoe delo po otnošeniju k zapadnoj Rossii*, wyd. S. Šolkovič, Vilna 1887, s. 80.

w obecności pogodzonego z tym faktem Bolesława IV, który też wówczas złożył nowo wybranemu królowi hołd lenny.

W 1453 r. Bolesław IV ponownie wystąpił z pretensjami do ziem późniejszego Podlasia. Wobec bardzo kategorycznego stanowiska na zjeździe w Parczewie króla Kazimierza Jagiellończyka musiał pogodzić się z utratą Drohiczyzna i innych ziem na pograniczu z Litwą. W polityce wewnętrznej Bolesław IV kontynuował zamysły swego dziadka Janusza I, kolonizował Podlasie na prawie niemieckim. Zmarł 10 IX 1454 r.

Wartość falsyfikatu rzekomo z 1358 r.

Niezwykle ważnym dla ustalenia historii tego terenu jest kwestionowany ostatnio przez historyków, co do swej autentyczności dokument z 1358 r. Rzekomo miał być wystawiony w Grodnie 14 VIII 1358 r. przez Kiejstuta księcia Litwinów, pana trockiego i grodzieńskiego, za zgodą braci oraz bojarów, zawierający układ z Siemowitem synem Trojdena księcia mazowieckiego o ustalenie granic między ziemiami Litwy i Mazowsza oraz potwierdzający to rozgraniczenie dokonane przez pełnomocników obu stron. Opis rozgraniczenia przedstawiał się w nim następująco: „...Primo et principaliter incipiendo in vulgar. Kamionbrod, directe ad Raygrad et a Raygrad directe eundo per fluvium Metha et a Metha directe, per fluvium Biebrza et a Biebrza directe ad Thargovisko et a Thargovisko directe eundo Vschewelikey strugi et eundo oer eundem fluvius usque ad verticem rivuli aeu fluminis Maleysucholdi dicti et a vertice eiusdem Maleysucholdi deorsum eundo per ipsum fluvium directe usque ad fluvium Sprząsła et eundo deorsum per eundem fluvium directe usque a Popelowosedlisko et a Popelowosedlisko directe ad Newothniczavscze, ubi finales gades seu limites terrarum nostrarum et ipsius ducis Semowithi Mazoviae excurrerunt, cesaverunt et conduti sunt...”³⁹. Limes ciągnęła się od Kamiennego Brodu – na granicy pruskiej, dalej tą granicą do Rajgradu, kolejno wzdłuż biegu rzeki Netty, aż do jej ujścia do Biebrzy. Później tą rzeką do Targowiska (Dolistowo), Biebrzą do ujścia Wielkiej Strugi (Brzozówka), stamtąd do źródeł Małej Sokołdą (Sokołdka, dziś Czarna), nią do Supraśli, rzeką Supraśl

³⁹ MN Kraków, Biblioteka Czartoryskich, Zb. dok. perg. nr 307 (do Bibl. Czart. rękopis trafił z biblioteki Tadeusza Czackiego, tam nosił sygn. 1). Dokument drukowany w *Kodeksie Dyplomatycznym Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J. T. Lubomirski, t. I, Warszawa 1863, nr 80, gdzie opublikowano go z transumptu z 1434 r. - zob. *Jura Masoviae terrestria. Pomniki dawnego prawa mazowieckiego ziemskiego*, opr. J. Sawicki, t. I, Warszawa 1972, s. nr 16, s. 19-20; A. Jabłonowski *Podlasie*, „Źródła dziejowe”, t. XVII, cz. 2, Warszawa 1909, s. 5; *Jura Masoviae terrestria*, opr. J. Sawicki, t. I (1228-1471), Warszawa 1972, nr 16, s. 19-20.

do Popielowego Siedliska, od którego do ujścia Niewodnicy („*Newothniczavscze*”)⁴⁰.

Podstawowy zarzut mediewistów dotyczy sprzeczności z faktami historycznymi. Już w 1351 r. król polski Kazimierz Wielki przyłączył ziemie wiską do Korony Polskiej, a 27 XII 1355 r. Ziemowit książę mazowiecki, czerski wziął w zastaw od Kazimierza Wielkiego króla polskiego ziemie wiską na 3 lata⁴¹. Dokument rzekomo wystawiony 14 VIII 1358 r. zupełnie milczy o fakcie przynależności do Korony Polskiej i jej władcy Kazimierzowi Wielkiemu! Historyk – Kazimierz Pacuski w dyskusji nad autentycznością dokumentu doszedł do wniosku, że rozgraniczenie było autentyczne. Przyjęta w dokumencie data i miejsce zjazdu są wątpliwe, jednak mazowieccy urzędnicy odpowiadają tej dacie. Najprawdopodobniej w kancelarii mazowieckiej istniała krótka zapiska opatrzona datą roczną i imionami uczestników zjazdu, na której został następnie oparty podrobiony dokument przypisany Kiejstutowi⁴².

Krytycy autentyczności podejmowali także kwestię czasu powstania zachowanego dokumentu pergaminowego, charakteru pisma, którego forma wyraźnie jest późniejsza, z około połowy XIV w. Komu mogło zależeć na sfalszowaniu dokumentu rzekomo wystawionego w 1358 r.?

Wiadomo, że 7 września 1434 r. pleban wiski uzyskał u biskupa płockiego Stanisława zatwierdzenie rozgraniczenia ziem należących do Mazowsza i Litwy (przeprowadzonego ongiś w 1358 r.)⁴³. Rok więc 1434 jest pewnie rokiem sfabrykowania nieprawdziwego dokumentu. Historycznie, pod względem administracji kościelnej, należał więc Tykocin do parafii katolickiej w mazowieckiej Wiźnie, w diecezji płockiej. Latem 1425 r. wielki książę litewski Witold zajął Tykocin⁴⁴. 13 lutego 1433 r. wielki książę litewski Zygmunt Kiejstutowicz nadał Janowi Gasztołdowi terytorium. Ten podjął próbę utworzenia odrębnej parafii w Tykocinie, a nowa parafia obejmować miała cały obszar majątności gasztołdowskiej. Kościół parafialny w Tykocinie należał do diecezji łuckiej.

⁴⁰ *Nowy Kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. III, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 24, s. 30-32.

⁴¹ AGAD, Zb. Dok. perg., nr 20.

⁴² K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego Kodeksu Dyplomatycznego Mazowsza, część III*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. XL Warszawa 2002, s. 173-174.

⁴³ AP Białystok, Kamera Wojenna i Domen w Białymstoku, (sygn. dawna) nr 155 A, k. 225; AGAD, Kapiciana, nr 8, s. 87-105.

⁴⁴ *Liber Cancellariae Stanislai Ciolek, Ein Formelbuch der polnischen königskanzlei aus der Zeit der husitischen Bewegung*, wyd. J. Caro, t. 1, Wiedeń 1875, nr LXXXII, s. 154-156; M. Radoch, *Sytuacja na pograniczu...*

Mimo zabiegów plebana wiskiego 25 października 1437 r. Gasztold uposażył plebana tykocińskiego. Możliwości stwarzał Statut Warcki z 1423 r., zezwalający na wykup gospodarstw wójtowskich. Pleban tykociński otrzymał wówczas wieś Przechodowo (późniejsze Popowlany), najpewniej wcześniejsze uposażenie wójtostwa tykocińskiego, graniczące z gruntami miejskimi, bo niebawem 20 listopada 1437 r. litewski książę Michał, syn wielkiego księcia Zygmunta Kiejstutowicza, nadał Piotrowi z Gumowa, wójtowi w Tykocinie, widocznie jako ekwiwalent za utracone grunta „nemora” zwane Chroscza, w granicach: rzeka Rogówka, Przełajna Góra, droga, rzeka Niewodnica, Barszczewo Błoto, rzeka „S p r a n s l a”. Ta staropolska nazwa kompleksu leśnego oznaczała gąszcz, zarośla. Dwadzieścia następnych lat zajęło Piotrowi trzebieenie chrostów. W 1456 r. pragnąc zabezpieczyć swe prawa do tego obszaru dokonał wpisu dokumentu nadawczego w Metryce Książąt Mazowieckich⁴⁵.

Dana w 1437 r. dziesięcina plebanowi tykocińskiemu należała z Tykocina, Łopuchowa, Złotorii, z Kulesz (koło Trzciannego), Zdrod (późniejszych Żędzian), Radul i Rogowa. Tak więc Rogowo położone na lewym brzegu Narwi należało do parafii Tykocin i diecezji łuckiej⁴⁶. Również w 1437 r., Świętosław z braćmi i Wichna „z chłopcami” swoje dziedzictwo Zdrody (późniejsze Żędziany), „położone po obu brzegach Narwi”, sprzedali Andrzejowi Żędzianowi ze Złotorii. Dobra te graniczyły z Rogowem. Za Narwią położony był Ostrów albo Grąd, porośnięty lasem, gdzie w 1566 r. Chodkiewiczowie zabrali pasące się tam 10 krów żędziańskich, a w 1583 r. wyrabiali z tego gaju drzewa⁴⁷.

Popielowe Siedlisko wymienione w falsyfikacie z 1358 r. wskazuje na fakt, że w miejscu tym istniał zakład przetwórstwa drzewnego. To obok *Targowiska* jedna z dwóch nazw wówczas wymienionych. Również tak wczesna data – 1358 – istnienia faktorii drzewnej jest mocno podejrzana. Rozwój handlu drzewem i jego wyrobami miał miejsce później, w trzecim dziesięcioleciu (po pokojach toruńskim 1411 r. i melneńskim 1422 r.), kiedy nastąpiły warunki dla powstania miast i handlu towarami leśnymi. Łomża (1418), Tykocin (1424), Kolno (1425), Ostrołęka (1427), Nowogród (1428 r.), Zambrów (1430). Również najwcześniejszą datę istnienia *Popielowego Siedliska* przesunąć należy na drugie, bądź trzecie dziesięciolecie XV w.

Zachowany sfalszowany akt nie wspomina o tym, by granica biegła Narwią. Limes graniczna ciągnęła się: Supraślą, przy siedlisku Popielowym,

⁴⁵ AGAD Warszawa, Metryka Koronna, nr 3, k. 249-249v.

⁴⁶ Archiwum Parafialne Tykocin, Summarium Documentorum...

⁴⁷ I. Kapica Milewski, *Herbarz*, s. 494-503.

do ujścia Niewodnicy. Niewątpliwie produkcją popiołu drzewnego zajmował się Piotr z Gumowa. Falsyfikat z ok. 1434 r. pośrednio potwierdza, że w tym właśnie czasie prowadzono trzebież puszczy Chroszcza.

Piotr z Gumowa był Mazowszaninem i to jemu już wcześniej w 1424 r. funkcję wójta tykocińskiego powierzył książę Janusz Mazowiecki⁴⁸. Kiedy w następnym roku litewski książę Witold zajął Tykocin, ten dokonał lokacji miasta Tykocina na prawie chełmińskim. Witold pozostawił Piotra z Gumowa na stanowisku wójta. 31 grudnia 1425 r. tenże Witold zatwierdził mu posiadanie uposażenia wójtostwa tykocińskiego⁴⁹. A jak wyżej stwierdzono w 1437 r. z rąk księcia litewskiego Michała Zygmuntowicza otrzymał „nemora” Chroszczę!

Nadanie Choroszczy Chodkiewiczom za zasługi wojenne w 1466 r.?

Nie wiemy dlaczego Choroszcz odebrano Piotrowi z Gumowa. Z faktu, że w 1456 r. wpisano dokument nadawczy puszczy do ksiąg Metryki Mazowieckiej, a w 1459 r. biskup wileński potwierdzał uposażenie kościoła choroskiego można domniemywać, że kwestionowano własność tykocińskiego wójta.

Przypuszczalnie Choroszcz otrzymał ok. 1466 r. Chodko Juriewicz (protoplasta rodu Chodkiewiczów) z nadania Kazimierza Jagiellończyka, jako nagrodę za udział w wojnie trzynastoletniej z Krzyżakami (1454-1466). Brak jest jednak źródeł dokumentujących darowiznę królewską. Pewnym jest natomiast to, że obszar ten należał do syna Chodki – Iwana Chodkiewicza, wojewody kijowskiego, bowiem jego z kolei syn Aleksander Chodkiewicz później nazywał puszcę swą *ojcowizną*⁵⁰. Przed 1482 r. właścicielem dóbr choroskich był Iwan Chodkiewicz, wojewoda kijowski. 1 października 1482 r. Kijów został zdobyty przez Tatarów, a Iwan Chodkiewicz, wraz z rodziną uprowadzony w jasyr, w którym zmarł w roku 1484⁵¹.

⁴⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 12, Warszawa, 1892, s. 696.

⁴⁹ AGAD, Zb. Dok. perg., nr 815; *Wzory Pism Dawnych w rzerysach wystawione i objaśnione drukowaniem ich wyczytaniem*, cz. I obejmująca pismo dyplomatów od roku 1228 do 1536, Warszawa 1839, nr 50. Dawniej dokument datowano na 1426 r. W. Semkowicz, *Sfragistyka Witolda*, Kraków 1931, nr 9 i *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386-1430*, wyd. J. Ochmański, Warszawa-Poznań 1986, nr 187, s. 155-156 za poprawną uznano datę 31 XII 1425 r.

⁵⁰ Dokumenty nadawcze na puszcę Błudów zapewne przepadły, gdy Iwan Chodkiewicz dostał się do niewoli tatarskiej. Zob. J. Wiśniewski, *Początki Białegostoku*, s. 21.

⁵¹ J. Jasnowski, *Chodkiewicz Iwan vel Chodkiewicz Iwaszka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków 1937, s. 361.

O fakcie posiadania przez Iwana dóbr choroskich wzmiankują późniejsze źródła. 25 czerwca 1512 r. namiestnik zamku w Surażu rozstrzygał spór mieszkańców wsi Oliszki z monasterem supraskim. Ojciec Nil, ekonom klasztoru, świadkujący w tym procesie twierdził: „to jest ziemia, obapół Barszczowki otcizna didiczna, gospodarja naszego pana Aleksandra Chodkiewicza. Ino kak namiestnik panow Iwanow [Chodkiewiczów] – Juszek, dzierżał u Choroszczi i on na tej ziemi, obapół Borszczowki sadił ludzi pana Iwanowicz Chodkiewicza i w tom mistie, za Barszczowkoju, gdzie tiepier tyi ludzie Staniliewiczzi sidieli. I jak pana Iwana Chodkiewicza Tatarowie w Ordu powieli i Surażanie sobrawszis’ namiestnika jego choroszczskiego, i bili. I tych ljudej podle Barszczowski – Staniela i Oliszka k Surażu priwiernuli”⁵².

Przejęcie dóbr Choroszcz przez Aleksandra Chodkiewicza, a później przez mnichów z Supraśla (do 1529 r.) wcale nie oznaczało likwidacji rzymskokatolickiej parafii w Choroszczy. 13 III 1513 r., już w okresie przynależności do czerńców supraskich, jako świadek na dokumencie klasztornym odnotowany był Maciej, pleban choroski⁵³. Historyk diecezji wileńskiej Jerzy Ochmański datował powstanie parafii w Choroszczy: „ante 1553”⁵⁴.

Sąsiedztwo

W sąsiedztwie nad Choroszczą w XV-XVI w. osiedlono też Klepaczewiczów (dziś Klepacze) i Oliszkowiczów (Oliszki)⁵⁵. Należeli oni do wielkoksiażęcej włości suraskiej.

Aleksander Jagiellończyk nadał Józefowi, władcy smoleńskiemu, późniejszemu metropolicie całej Rusi: Topilec, Baciutycze i Piszczewo, 6 służb pańszczyźnianych i 12 imiennie wyliczonych rodzin chłopskich⁵⁶. Kronika Ławry Supraskiej podaje datę tego dokumentu w Wilnie: 15 IX 1506 r.⁵⁷ (gdy tymczasem ten król zmarł 19 VIII 1506 r.).

⁵² *Dokumenty odnoszające się do historii Prawosławia w Zapaadnoj Rossii*, „Wiestnik Zapaadnoj Rossii”, kn 1, 1867, s. 9-13.

⁵³ *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych*, nr 3 Białystok, opr. J. Maroszek, Białystok 1999, s. 4.

⁵⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 69 (nie podając źródła informacji).

⁵⁵ MN Kraków, Bibl. Czart., pudło 540, nr 13.

⁵⁶ ML, zap. 25; *Wiestnik Zapaadnoj Rosji* 1865/66, t. 3, ks. 7, s. 1-6.

⁵⁷ Arch. sb., t. IX, nr 3, s. 8-9.

25 I 1530 r. w Złotorii, właściciele działów szlacheckich w Rogowie: Mikołaj Miniewicz wspólnie z innymi ziemianami bielskimi Piotrem Borodą, Wojtkiem i Markiem Miniewiczami, Miniem Kgolewiczem, Sienką i Kudinem Mojsiczem, Stankiem i Wawrzyńcem oraz Sarafinem Stankowiczami Głuszkowiczami, Kuczabami sprzedali Olbrachtowi Gasztołdowi właścicielowi Tykocina posiadane działki własnościowe (z nadania ich przodkom księcia Michała Zygmuntowicza)⁵⁸. W archiwum chodkiewiczowskim w 1614 r. przechowywano inny akt: „List pergaminowy Gasztołda Olbrychta, z zawieszoną pieczęcią, pod datą w Tykocinie roku 1530 stycznia 27, indykta 2, którym listem niejakim Nuniejewiczom [Rogowskim-Miniewiczom] dał 8 służb przy granicy choroskiej, także na sianożęć na Wysokim Hrudzie i na 2 jazy, na rzece Narwi na wieczność zapisał”, a więc Gasztołd po odkupieniu własności dał poprzednim właścicielom na służbie bojarskiej⁵⁹. Obecność dokumentu pergaminowego z 27 I 1530 r. w archiwum chodkiewiczowskim wynika z faktu, że w 1577 r. Chodkiewiczowie wykupili majątek Rogowo z rąk Rogowskich-Miniewiczów⁶⁰. Jeszcze w 1799 r. wśród przechowywanych w archiwum katedralnym w Wilnie „Dokumentów kościoła choroskiego w dekanacie knyszyńskim” znajdował się akt z „1534 Augusta 7 dnia. List królowej JM Bony do urzędników pisany, aby zatrzymaną dziesięcinę ze wsi Rogowa kościołowi choroskiemu wydawali, etc.; podarty, z pieczęcią na papierze wyciśnioną”⁶¹.

Przejęcie puszczy Chroszcza przez Chodkiewiczów oznaczało również zatamowanie trzebieży lasu i ustanowienie nadzoru nad prowadzoną tam gospodarką leśną. Gajownicy pilnowali barci i dani miodowej⁶². Był to urząd pełniony dożywotnio. „Jeszcze za czasów, gdy Bielsk dzierżawił starosta Bartosz Montowtowicz” (wzm. 1484 r.), „nad rzeczką Niewodnicą osiedlił się gajownik suraski” Niescier (ten nie żył już 7 IV 1505 r., a gajownikiem suraskim był wówczas Bartosz Bokinicz). Świadkowie w 1505 r. twierdzili: „Tomu Niescieru, gajownikowi nijakiego wstępu tu nie masz. Jako topilczanie, za dzierżania pana Bartosza Montholtowicza, stąd zegnawszy choroszczkich ludzi Chodkiewicza i posadzili tego Niesciera gajownika na swej ziemi dla obrony dla Chodkiewicza. I teraz ta izba liczem stoi, w której człowiek Chodkiewiczów Jurko siedział, a temu jedno ze 20 lat, jako tu ten gajownik siedział. I my według przywileja królewskiego i świadectwa

⁵⁸ 25 II 1530 r. kupno potwierdził król Zygmunt I.

⁵⁹ AP Kraków, AMCh, nr 35, k. 5; *Prawa i przywileje...*, nr 14, s. 90.

⁶⁰ Zob. AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 750; Akademia Nauk (dalej AN) Wilno, F I, nr 105 i nr 106; *Pergamenty katalogas*, sudarė R. Jasas, Vilnius 1980, nr 345 i 347, s. 137-138.

⁶¹ Biblioteka Uniwersytecka Wilno, F. 57 – B 53 – 1352, k. nlb.

⁶² A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 3, s. 24.

świadków podaliśmy władcy Josipu to dworzysze i przerobek, gdzie nieboszyk Niescier siadł był, a dzieciom gajownikowym Włosu i Steńku i braciej ich kazaliśmy przecz z tej ziemie iść na ojczyznę ich do Zawyków i rok daliśmy im: cztery niedziele”. Synowie Niestera: Wołos, Sienko, Klimko, Kondrat i Paszko, za zgodą króla Aleksandra Jagiellończyka, sprzedali swoją ojcowiznę Stefanowi Andrzejewiczowi Czapli, bojarzynowi Aleksandra Iwanowicza Chodkiewicza. W tym miejscu powstały dobra ziemskie Czaplin. 6 I 1507 r. król Zygmunt I na prośbę owego Czapli potwierdził przywilej brata Aleksandra Jagiellończyka i akt kupna-sprzedaży u gajownikowiczów⁶³.

Również teren kontrolował zamek w Bielsku Podlaskim. 7 IV 1505 r. gajnikiem bielskim był Iwan⁶⁴. Gajnikiem bielskim był też m.in. ziemianin bielski Misko. Jeszcze za swego życia przekazał urząd za zgodą króla swemu synowi Iwanowi Miskiewiczowi. Król 28 X 1523 r. informował o tym starostę bielskiego Olbrachta Gasztołda⁶⁵.

Mnisi z Supraśla właścicielami Choroszczy 1501-1529 r.

Król Zygmunt I stwierdził 17 VII 1507 r., że „Aleksander Iwanowicz Chodkiewicz, marszałek nasz, dzierżawca puński wyznał, iż ku czci i ku chwale Boga Wszechmogącego i Zwiastowania czystej Dziewicy Mariej, w swoim imieniu dziedzicznym, w puszczy Błudowej, wedle rzeki Suprasły nazwanej, cerkiew z monastyrem, wedle zakonu greckiego zbudował”⁶⁶. W 1518 r., kanclerz litewski wydał wyrok w skardze jaką zanieśli bojarzy z Fast należący do włości suraskiej na ihumena Antoniego o zabranie ziemi, stanowiącej ich ojczyznę, położonej pomiędzy rzekami Białymstokiem a Supraślą i przyłączenie jej do dóbr klasztornych Choroszcz. Ihumen zaś twierdził, że Aleksander Chodkiewicz ofiarował klasztorowi majątność Choroszcz przed 17 laty (a więc w 1501 r.!) jako *ojčiznu i didyznu svoju*, a poprzednicy Antoniego – ihumeni: Pafnuty, Kalikst i Jonasz nieprzerwanie

⁶³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 8 (1499-1514). Užrašymų knyga 8*, Vilnius 1995, nr 190, s. 188.

⁶⁴ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387-1546). Užrašymų knyga 25*, Vilnius 1998, nr 221, s. 274.

⁶⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522-1529). Užrašymų knyga 12*, Vilnius 2001, nr 254, s. 260.

⁶⁶ Oryginał dokumentu nie jest znany. Nie było go już w poł. XVIII w. Treść znana jest z kopii późniejszej. Arch. sb., t. IX, s. 21-24.

ją posiadali, a obejmowała ona grunty pomiędzy rzekami: Białymstokiem, Supraślą, Narwią, Rogówką Choroszczą i Barszczówką⁶⁷.

Rok 1501 jest też datą przeniesienia się mnichów z Gródka do Supraśla, poświęcenia przez metropolitę Józefa wybudowania cerkwi-oratorium św. Jana Ewangelisty i murów budującej się świątyni Zwiastowania NMP. Metropolita ofiarował w tym roku krucyfiks-relikwiarz z Częstką Krzyża Chrystusowego, a Aleksander Chodkiewicz dał mnichom włość ziemską Choroszcz.

Falsyfikat dokumentu nadawczego rzekomo wystawiony 13 X 1510 r. w Gródku przez Aleksandra Chodkiewicza, tak delimituje włość choroską: „a granicy tomu imen’ju Chvorošči i zemle: z Narvy reki, Suprasloju rekoju u verch do Belogo Stoka. A Belym Istokom u verch do Studenoj Vody. A ot Studenoju Vodu podle mež Klepačievič do Istoka. A ot Istoka podle mež Oliškovicz do Poroslago Lesa. A ot Poroslago Lesa dorogoj otca moego pana Ivan Chodkewiča, po grani slugi moego Stepana Čapliča i po grani vladyki smolenskogo Iosifa, do Rogovki. A Rogovkoju w niz podle granej Rogovskich do Narvy. A Narvoju v niz do vyše pisanoe reki Suprjasly. I senožati tye, kotorye es’m’ mel podle Suprjasly za Belym Stokom, po Smužan’cu [Suražan’cu ?]. I w tych granicach toe imene Chvorošču daju”⁶⁸. Nie takie były granice w 1510 r., bowiem rubież na rzece Białymstoku ustalono później w 1514 r. Najprawdopodobniej w sfabrykowanym dokumencie użyto właśnie treści podziału Fast z Białymstokiem przeprowadzonego w 1514 r.

Dobrami choroskimi, jeszcze przed 1482 r. zarządzał Stefan Czapla, bojar chodkiewiczowski wywodzący się z Kijowszczyzny. W 1508 r. sam Czapla stwierdzał, że sprawował ongiś bojarską służbę Iwanowi i wdowie po nim Agrafienie oraz Aleksandrowi Iwanowiczowi Chodkiewiczowi. Otrzymał jako swoje bojarskie uposażenie, nad Niewodnicą, w bezpośrednim sąsiedztwie dóbr choroszczańskich, późniejszą wieś Czaplino. O smutnych zdarzeniach dotyczących związku Czapli z Aleksandrem Chodkiewiczem dowiadujemy się z dokumentu z 5 III 1530 r. Aleksander Chodkiewicz wówczas oświadczał królowi, że kiedy nie był jeszcze żonaty (ożenił się w 1513 r.) *byl neskol’ko let for*, a jego bojarzyn i wychowaniec Stefan Czapla zmarł przed 15 III 1530 r.), syn Andrzeja, spodziewał się jego śmierci, „iżby s toe foroby vyiti ne mog. Czapla wykorzystując chorobę

⁶⁷ Modest (Strelbickij) archimandryta, *Suprasl’skij blagoveščenskij monastyr’*, „Vestnik Zapadnoj Rossii”, ks. 7 i 8 za 1865/1866 r. i ks. 1 za 1867 r., Vil’na 1865-1867, priloženja nr 6, s. 15-17.

⁶⁸ Zob. *Prawa i przywileje...*, nr 2, s. 39. Dok. perg. w: MN Kraków, Zbiór dok. perg. Muzeum Narodowego, nr 541/1.

opiekuna pana svoego jako forogo privilei i pečat' majuči v sebe, k tomu dei listu priložyl. Potom, kgdyž ego Bog s toe foroby vyzvolil, on za sebe žonu ponjal i deti neju pribil[i]. V tot dei čas tomu bojarinu svoemu Čapli o tot privilei, kotoryi on na tye imenja v nego vzjal, pripominal, iżby emu vernul, bo vzjal neslušnym obyčajem, vidači pana svoego, u velikoj forobe i imenja i pečat' ego u svoei mocy, tokovyi privilei ku škode ego sobe na tze imenja u nego uprosil... Tot Čapla vmer, a tego privilja nam ne vernul"⁶⁹.

Choroba Aleksandra Chodkiewicza musiała mieć miejsce przed 28 VI 1508 r., bo wówczas Stefan Czapla wystarał się o królewskie potwierdzenie nadania mu przez Aleksandra Chodkiewicza dworca Pawliszki i 3 ludzi w pow. brzeskim, majątność Bereg nad Ikwą w pow. łuckim⁷⁰.

Po śmierci ojca własność odziedziczył Jesko, syn Stefana Andrzejewicza Czapli. Również Jesko Czaplic pozostawał na bojarskiej służbie u Aleksandra Chodkiewicza. Gdy zachorował po raz drugi, sądził że Chodkiewicz umrze, toteż nie chciał jechać na służbę za Kijów (było to w 1509 r.) i porzucił służbę u Chodkiewicza, odchodząc od niego precz⁷¹. Niemniej Czaplin nad Niewodnicą pozostał we władaniu Jeska Czaplica (wzm. 1533 r.).

Bezradność Aleksandra Chodkiewicza wobec postępowania w 1508 i 1509 r. bojarów Stefana Czapli i jego syna Jeska Czaplica była spowodowana nie tylko chorobą, ale bezsprzecznie faktem, że popadł on w niełaskę króla Zygmunta I, oskarżony o współudział w spisku kniazia Michała Glińskiego znalazł się nawet w więzieniu. W tymże 1509 r., 15 V (?) ihumen Pafnucy prosił króla o prawo kontynuowania budowy cerkwi Zwiastowania NMP i monasteru supraskiego, bo najwidoczniej też obawiał się, że wobec spodziewanej śmierci i niełaski u króla sprawa fundacji klasztornej znalazła się pod znakiem zapytania⁷².

Do dóbr chorosko-topileckich monasteru supraskiego w 1516 r. dołączona została osada Gajewniki, położona na obu brzegach rzeki Niewodnicy. Nabył ją u dzieci Nestera *gajownika suraskiego* – Wołosa, Sienka, Klimka, Kondrata i Paszka Nesterowiczów, jeszcze w czasach rządów Aleksandra Jagiellończyka (1492-1506), za zezwoleniem monarchy

⁶⁹ Kwestionowany Czaplicowi dokument dotyczył odległych włości w pow. brzeskim.

⁷⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 8 [8]. (1499-1514). Užrašymų knyga 8*, Vilnius 1995, nr 190 i 327, s. 188 i 264-265.

⁷¹ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 4 [224]. (1522-1530). Teismų bylų knyga 4*, Vilnius 1998, nr 467, s. 376-378.

⁷² Modest (Strelbickij), *Suprasl'skij blagoveščenskij...*, s. 75; J. Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu - czasy Aleksandra Chodkiewicza „Białostocczyzna”* 1994, nr 2, s. 7 i 12.

Stefan Czapla, syn Andrzeja, bojarzyn wpierw Iwana, a później wdowy po nim i syna Aleksandra Chodkiewicza. Potwierdził akt kupna sprzedaży Gajownik kolejny król – Zygmunt I w Mielniku 6 V 1507 r.⁷³. 20 VII 1516 r., za konsensem Józefa Sołtana, w jego dworze Władczyce (dziś Topilec), Stefan Czaplic bojarzyn Aleksandra Chodkiewicza dokonał zamiany pewnych gruntów z klasztorem supraskim. Oddał ihumenowi nabyty u Gajownikowiczów suraskich klin pomiędzy granicami klasztornych gruntów choroskich i topileckich⁷⁴. Ród Stefana Czaplica został wpisany do *Pominnika* czyli *Subbotnika* monasteru supraskiego⁷⁵.

Przytoczone zdarzenie z Czaplicem sugeruje, że nadanie Choroszczy przez Aleksandra Chodkiewicza monasterowi supraskiemu, było błagalnym wotum o zdrowie, w ciężkiej chorobie. Spodziewając się śmierci, wiedząc że po zejściu z tego świata zgodnie z obowiązującym prawem, jako po bezpotomnie zmarłym kawalerze prawem kaduka jego majątek przejdzie na króla przekazał Choroszcz klasztorowi jako beneficjum. Choroba i nadanie musiały mieć miejsce przed 17 VII 1507 r., gdyż wtedy Zygmunt Stary zatwierdził wcześniejszy akt uposażeniowy. Aleksander Chodkiewicz i do tej sprawy podszedł w podobny sposób, jak do przekazanych w ciężkiej chorobie Czapli majątków. Po prostu odebrał zakonnikom Choroszcz. Mówi o tym akt z 30 XII 1533 r., tłumacząc, że to sami mnisi prosili kolatora, aby odebrał im beneficjum! Jako motyw podano fakt, że w mieście Choroszczy znajduje się wiele karczem! Aleksander Chodkiewicz miał stwierdzić: „No potom, jako toe mesto rozmnożylosja korčmami, gde oni dlja korčem i pričn vsjakich, prosili nas gospodin, otec mitropolit naš, ego milost’ neboščik Iosif Soltan i igumen, so vseju brateju monastyrja, abychmo dvor Chvorošču i mesto

⁷³ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 8 [8]. (1499-1514). Užrašymų knyga 8*, Vilnius 1995, nr 190, s. 188.

⁷⁴ Otóż, oddał on klasztorowi grunty nabyte u Gajownikowiczów suraskich – Wołosa, Seńki, Klimka, Kondrata i Paszki, położone nad rzeką Niewodnicą, pole uprawne i dąbrowę, pomiędzy gruntami monasterskimi: choroskimi i topileckimi, aż do drogi idącej od Jurków (?), obok Nalepa (?) i Niewodnicy, gdzie mieszkał Gajownik. Czaplic w zamian za to wziął od ihumena Jony wcześniej należące do klasztoru, a przyległe do jego dworu (dziś Czaplin) *pole Tenewskie*, które położone jest w następujących granicach: wyżej wspomniana droga, która idzie od Jurków i Niewodnicy, wzdłuż zakupionych przez Czaplica gruntów od Gajownikowiczów, przez pole do dworu Czaplica, do tego miejsca, gdzie dobiegła stara droga Chodkiewiczów, a tą drogą suraską jadąc do Choroszczy, to pole po lewej stronie, aż do drogi wyżej wspomnianej, która idzie od Jurków, mimo Nalepa i Niewodnicy do granicy gruntów zakupionych przez Czaplica, która biegnie od tej drogi, przez pole do dworca Czaplica u Gajownikowiczów. Zob. AN Wilno, F. 16 (B-2), nr 134., k. 12v-13; Arch. sb., t. IX, nr 16, s. 36-37.

⁷⁵ Arch. sb., t. IX, s. 457.

z nekotorymi ljud'mi, k swoim rukam vzjali, a naprotiv togo, gde by indej im dali, i my to vyrozumeli, iż im duchovnym ljudjam z trudnost'ju dvor Chvorošču i mesto dlja korčom i pričín vsjakich deržati... odnak my, dlja ich pros'by, toe imenie Chvorošču - dvor i mesto i ljudi nekotorye ku swoim rukam i ku požitku svoemu vzjali, nižli tych sel, na imja Chvastov, Porosly i tam tež dvorca s pašneju, što oni pered tym k Chvorošči deržali, u nich ne brali, ani z togo ich rušali, ani maem ich z tych sel, na večnye časy rušati"⁷⁶. Wspomniany Sołtan nie żył już co najmniej od 1525 r.⁷⁷, a w 1514 r. zobowiązał się, że nie będzie wtrącał się w sprawy monasteru.

Król Zygmunt I podejrzewał, że Aleksander Chodkiewicz (od 11 V 1505 r. wzmiankowany jako marszałek dworski królewski),⁷⁸ współdziałał ze zbiegłym do Moskwy kniazem Michałem Glińskim i wraz z nim dokonał zdrady stanu. Chodkiewicz został w styczniu 1509 r. uwięziony, a zwolniony z więzienia dopiero 10 V 1511 r.⁷⁹. Odzyskał wolność, a wraz z nią i łaskę monarchy. Wszedł ponownie do grona panów rady WKL⁸⁰.

W 1509 r. utracił odzyskaną ok. 1495 r. Puszczę Błudów, rozciągającą się aż po rzekę Supraśl: „pan Alexandro według daniny naszoe y uwiezania pana woiewody na kol'kos' lety ludy derżał, potom woiewoda wilenski neboszczyk pan Mikołaiewicz Radziwiłowica, iak od nas Bielsk derżał, tyi ludy u neho otniał y prywernuł k zam[k]u naszomu dla toho, iż to nam było szkodno”⁸¹. Dopiero 16 III 1512 r. w Krakowie Zygmunt Stary skierował list do królowej Heleny, zarządzającej zamkami w Bielsku i Surażu, aby przywróciła Aleksandrowi Chodkiewiczowi jego ojcowiznę, ale okazało się, że „ljudi naši Belanie i Saražane pušču dei ego vlostnuju Błudovskuju rozrobili i domy swoimi poselili... Vsich dej ich 20 służb. I povedil nam: štož kak let svoich dorožšy mnogokrot' o tom vspominal bratu

⁷⁶ AP Białystok, Kamera Prus Nowowschodnich, nr 603. *Akty izdavaemyje...*, t. 1, nr 13, s. 46-49; Arch. sb., t. IX, nr 18, s. 41-45.

⁷⁷ *Akty izdavaemyje Vilenskoj Archeografičeskoj komissiej dla razbora drevnich aktov*, t. 1, Wilno 1865, nr 12, s. 44-45; AN Wilno, F. 16 (B-2), nr 134, k. 13v; Arch. Sb., t. IX, k. 37; J. Dubowicz, *Hierarchia albo zwierzchność Cerkwi Bożej*, Lwów 1644, ks. 4, k. 184, za nim M. Radkiewicz, autor *Kroniki Ławry Supraskiej*, jako datę śmierci metropolity Józefa Sołtana podawali rok 1516. Inną datę śmierci, rok 1521 podawał (na podstawie Metryki Litewskiej, 12 księgi zapisów) A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa 1987, s. 331. O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej...*, Lublin 1997, t. 1, s. 154, wskazał datę śmierci: 1525 r.

⁷⁸ O. Halecki, *Od unii florenckiej...*, t. 2, s. 210; Arch. Sb., t. IX, nr 2, s. 7.

⁷⁹ *Acta Tomiciana*, t. 1, Poznań 1852, s. 31. J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander*, Polski Słownik Biograficzny, Kraków 1937, t. 3, s. 354.

⁸⁰ J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander*, s. 354-355.

⁸¹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Mińsk, F. 1716, op. 1, nr 1, k. 251-253.

našomu Aleksandru KJM, niz'li dej nedospešnostju prava toj zemli i do sich časov zvesitsja ne moglo...". Król prosił Helenę, aby zwróciła mu puszcę Błędów i wwiązała w tę własność⁸². Ponowił swoje nadanie 3 IV 1525 r., kiedy trwała już prowadzona przez monarchę i jego żonę Bonę akcja sprawdzania tytułów własności i rewindykacja dóbr gospodarskich, które w czasach rządów Aleksandra trafiły w ręce prywatne⁸³.

Na okres pobytu w więzieniu (1509-1511) przypadają jednak ważne dokumenty rzekomo przez niego wystawione dla zakonników z *pustyni przy brzegu rzeki Supraśli* akty, z których bezkrytycznie korzystają liczni autorzy, bardziej czy mniej popularnych prac o Supraślu. Z naukowego punktu widzenia dokumenty te, zwłaszcza obszerny przywilej z 13 X 1510 r. są bezwartościowe, gdyż są zwykłymi falsyfikatami⁸⁴.

Pod znakiem zapytania stanęła własność rozległych dóbr, oskarżonego w 1509 r. o zdradę Chodkiewicza. Kolatorstwo świątyń i klasztorów we włościach należących do hospodara, z punktu widzenia prawnego przeszło na króla. Fakt, że współkolatorem był biskup smoleński, a później metropolita Józef Sołtan spowodował, że król nie podjął kroków likwidujących samą fundację supraską.

Królowa Helena, która od 5 I 1507 r. posiadała jako dożywotnie zabezpieczenie wdowie zamki Bielsk, Suraz i Brańsk⁸⁵ zaczęła gospodarzyć również na terytorium Puszczy Błędów. Szybko posuwało się od strony jej zamków osadnictwo. Królowa ofiarowała monasterowi supraskiemu ikonę *Umilenie*, do 1915 r. przechowywaną w Supraślu, dlatego wnosić możemy, że klasztor spotkał się z jej opieką, aprobatą i błogosławieństwem. Królowa, córka wielkiego księcia moskiewskiego, trwała przy swojej greckiej wierze, co nie było bez znaczenia dla jej stosunku dla zakonnej *pustyni na brzegu Supraśli*. Z późniejszego napisu (polskiego), umieszczonego na ikonie,

⁸² Centralne Archiwum Akt Dawnych Moskwa, F. 389, op. 1, nr 9, k. 35v-36; AGAD Warszawa, tzw. ML, nr 193, s. 653, nr 195, s. 796-797, nr 26; *Opisanie dokumentov i bumag chranjaščichsja v Moskovskom archive ministerstva justicii, kniga 21*, „Russkaja Istoričeskaja Biblioteka”, t. XXXIII, Moskwa 1915, nr 26, s. 195. *Prawa i przywileje...*, nr 3, s. 45-47.

⁸³ AGAD Warszawa, tzw. ML, nr 197, s. 395-399; *Prawa i przywileje...*, nr 5, s. 50-58.

⁸⁴ Dokument pergaminowy rzekomo wystawiony 13 X 1510 r. w Gródku nad Supraślą, z pieczęcią herbową Aleksandra Chodkiewicza przechowywany był dawniej w Archiwum Młynowskim Chodkiewiczów, obecnie w: Muzeum Narodowe Kraków, Zb. dok. perg. MNK 541/1; Drugi pergaminowy „oryginał” znajduje się w Wilnie. Wpierw z Supraśla trafił tam do Wileńskiego Okręgu Szkolnego. Inną wersję z datą 1509 (!) opublikowano w *Aktach jużnoj i zapadnoj Rosii*, t. 1, s. 40-42.

⁸⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 8 [8]. (1499-1514). Užrašymu knyga 8*, Vilnius 1995, nr 180, s. 187-188.

okazuje się, że wotum królowej towarzyszyło wsparcie władzy smoleńskiego Józefa Sołtana. Ofiarowała go Helena Iwanówna biskupowi, na znak błogosławieństwa dla monasteru⁸⁶.

Sołtan był pewnie zarządcą podlaskich apanażów wdowy. Dowiadujemy się o tym z późniejszego zeznania Jakima Dzieczki, jednego ze świadków procesu sądowego pod przewodnictwem Aleksandra Chodkiewicza przeciw Radziwiłłom z Goniądza (toczonego w l. 1529-1536 w imieniu królowej Bony o dobra knyszyńskie). Dzieczko twierdził, że służył niegdyś u rządców bielskich „naprzód u pewnego Sołtanyka, który był metropolitą, a później u innych, od których byłem naznaczony dozorcą tych lasów”⁸⁷. Metropolita Józef Sołtan był synem Aleksandra Sołtana Aleksandrowicza, wcześniej także namiestnika bielskiego (w l. 1492-1493). Od drugiego imienia ojca wzięła się nazwa całej rodziny, dlatego nazwano go zdrobniałym określeniem – *Sołtanyk*⁸⁸. O prawdziwości słów owego Jakima Dzieczki świadczy też bezpośrednie sąsiedztwo leśnictwa, czyli gajownictwa namiestnika zamków w Bielsku i Surazu mieszczące się we wsi Gajewniki z nadaną Sołtanowi włością Władczyce vel Topilec.

Aleksander Iwanowicz Chodkiewicz odebrał Choroszcz z rąk zakonników i ponownie przyłączył do swojej włości. „No potom, jako toe mesto rozmnożylosja korčmami, gde oni dlja korčem i pričín vsjakich, prosili nas gospodin, o. mitropolit naš, ego m. neboščik Iosif Soltan i igumen, so vseju brateju monastyrja, abychmo dvor Chvorošču i mesto z nekotorymi ljud'mi, k swoim rukam vzjali, a naprotiv togo, gde by indiej im dali, i my to vyrozumeli, iż im duchovnym ljudjam z trudnostju dvor Chvorošču i mesto dlja korčem i pričín vsjakich deržati... odnak my, dlja ich pros'by, toe imenie Chvorošču - dvor i mesto i ljudi nekotorye ku swoim rukam i ku požitku svoemu vzjali, nižli tych sel, na imja Chvastov, Porosly i tam tež dvorca s pašneju, što oni pered tym k Chvorošči deržali, u nich ne brali, ani z togo ich rušali, ani maem ich z tych sel, na večnye časy rušati” – stwierdzał

⁸⁶ J. Jodkovskij, *Cerkvi prisposoblennye k oboronę v Litve i Litovskoj Rusi*, „Drevnosti”, Moskva 1915, s. 264. Ikona posiadała wymiary 37,8 x 28,9 cm. Była wysadzana 46 nieobrobionymi kamieniami szlachetnymi. Jodkowski uważał, że była malowana na płótnie naklejonym na deskę. W opinii specjalistów, kustoszy z Państwowych Zbiorów „Moskiewski Kreml” (gdzie przechowuje się obecnie inne wywiezione w 1915 r. z Supraśla przedmioty kultu) ikony tej nie ma obecnie w zbiorach Kremla. Specjaliści ci zwracali ponadto uwagę na charakter przedstawienia znanego z fotografii J. Jodkowskiego z 1910 r., które w ich opinii całkowicie odbiega od charakteru rosyjskich ikon z przełomu XV i XVI w. i nosi na sobie znamiona daleko posuniętych wpływów sztuki zachodniej.

⁸⁷ AGAD Warszawa, Zb. dok. perg., nr 7589; AGAD Warszawa, Kapicjana, nr 63; „Athenaeum”, oddział II, z. 1, Wilno 1842, s. 65–91.

⁸⁸ A. Boniecki, *Poczet rodów...*, s. 332.

Chodkiewicz⁸⁹. Kolator dał zakonnikom w zamian majątność Chworostów i Pużyce pod Pińskiem, Fasty i Porosły w sąsiedztwie Białegostoku oraz dobra klewinowskie położone na granicy hospodarskiej włości Suraz i własnych dóbr zabłudowskich⁹⁰.

Nie tylko karczmy były przyczyną odzyskania w 1533 r. Choroszczy, z rąk zakonników z Supraśla. Może wiązało się to z obawą przed odebraniem zakonnikom tych dóbr w ramach akcji rewindykacji dóbr ziemskich prowadzonych przez Bonę. Trwający proces z Radziwiłłami zbiegał się dokładnie w czasie ze sprawą Choroszczy. Może Chodkiewiczowie mieli do niej prawa wątpliwe, dlatego zakonnicy woleli mieć inne uposażenie i nie narazić się na kłopoty.

Aleksandrowi Chodkiewiczowi potrzebna była Choroszcz jeszcze z innego powodu, znajdujący się tam dwór był usytuowany w sąsiedztwie Knyszyna. Po śmierci bp. Mikołaja Radziwiłła (po 18 X 1529 r.) Bona powierzyła mu w dzierżawę biskupią darowiznę knyszyńską. Zygmunt I polecił wówczas Chodkiewiczowi przewodniczenie komisji, która od 1 XI 1529 r. dokonywała rozgraniczenia Goniądza z Knyszynem⁹¹. Pierwsza wzmianka o nim jako dzierżawcy knyszyńskim pojawiła się w tytulaturze wystawionego przez siebie dokumentu – 24 VIII 1530 r., gdy wraz z żoną i dziećmi uczynił zapis dla monasteru supraskiego⁹². W 1537-1538 r. Chodkiewicz przeprowadził pomiareń włochną starostwa knyszyńskiego i założył miasto Knyszyn. W liście do Chodkiewicza Bona kazała mu żyto z folwarku knyszyńskiego młócić na spław i eksportować czamry, tj. najcenniejszy w handlu leśnym sortyment przeważnie dębowy na budowę okrętów⁹³. Aleksander Chodkiewicz zarządzał Knyszynem do śmierci w 1549 roku⁹⁴. Zygmunt August odebrał w styczniu 1550 r. Radziwiłłowi

⁸⁹ Arch. sb., t. IX, nr 18, s. 41-45.

⁹⁰ Wcześniej mocą aktu kupna-sprzedaży wystawionego w Choroszczy 26 XII 1528 r. nabył Klewinów od Grzegorza Zofonowicza Denisewicza zwanego Żabą. Żaba, sługa Krzysztofa Szydłowieckiego posiadał je z nadania Zygmunta I w Wilnie 20 II 1513 r., potwierdzonego w Krakowie 28 X 1518 r. Zob. *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów...*, nr 4, s. 47, nr 14, s. 86.

⁹¹ W. Pociecha, *Królowa Bona*, Poznań 1958, t. 3, s. 159-161.

⁹² Centralne Archiwum Akt Dawnych Moskwa, F. 389, op. 1. nr 17, k. 17. Zob. Z. Luba Radziwiński, *Sprawa odrębnego pochodzenia Chodkiewiczów litewskich i białoruskich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie”, t. VIII, 1928, s. 130.

⁹³ W. Pociecha, *Królowa Bona*, t. 3, s. 170; M. Dovnar-Zapolskij, *Gossudarstvennoe chozjaistvo...*, s. 285.

⁹⁴ Czas zarządu dzierżawą knyszyńską jest słabo udokumentowany, a historycy podają różne daty: A. Jabłonowski, *Podlasie*, cz. 2, s. 247 (1530-1547 r.), cz. 3, s. 247 (1530-1545 r.); J. Jasnowski, *Chodkiewicz Aleksander*, s. 354 (1530-1544). Jeszcze 7 III 1548 r. Zygmunt

włość tykocińską, w urząd dzierżawcy tykocińskiego przejął z kolei zięć Aleksandra Chodkiewicza, mąż Zofii – Stanisław Kieżgajło, który jako star. tykociński był wzmiankowany w 1552 r. i był nim do śmierci w II 1554 r.⁹⁵.

Choroszcz w latach 1533-1549 stała się rezydencją głównego konstruktora dóbr własnych króla Zygmunta Augusta – wokół rezydencji knyszyńskiej – Aleksandra Chodkiewicza⁹⁶.

August słał list swemu namiestnikowi Aleksandrowi Chodkiewiczowi. Por. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Mińsk, F. 1744, op. 1, nr 1, k. 207-208.

⁹⁵ A. Boniecki, *Poczet...* s. 124.

⁹⁶ Zob. szerzej: J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony...*